

DRAMATSKA SLOJEVITOST ELEGIJE »BOLOVANJE U TABORU« IVANA ČESMIČKOG

Nasko Frndić

Filozof, fenomenolog i estetičar Roman Ingarden (1893) definira četiri glavna sloja u strukturi pjesme, a to su: glasovni, značenjski, izražajni i predmetni. Takav bismo pristup mogli primijeniti u analizi elegije »Bolovanje u taboru« Ivana Česmičkog. Ali ova pjesma izmiče kriteriju Ingardenova shematskog mjerenja i tumačenja, jer ova elegija koliko se osnovnom formom smješta u poeziju, sadržajem, obradom glavne teme i tokovima radnje, može se svrstati i u žanr monodrame, jer ima elemente individualiziranog dramskog kazivanja u stihovima.

Da je »Bolovanje u taboru« koliko pjesma, toliko i monodrama. odnosno da su ta dva sloja simbiotički srasli, u jedno biće književnog djela, sugerira pjesnički oblikovana dramska fabula o kazivaču u prvom licu koji se bio spremio s ostalim istomišljenicima poći u rat protiv neprijatelja, i u željeznom oklopu boriti se raspoloživim snagama. Ali na bojnopolju, budući da je taj odlučni ratnik u isto vrijeme i pjesnik — razvoj događaja mijenja očekivani tok, i dogodi se ono što nije željelo glavno lice pjesme-monodrame: u nepodobnostima i posebnim ratnim uvjetima bolest je s vrućicom pogodila krhko tijelo pjesnika, i on se ubrzo od zanesena borca pretvara u antiratnog zagovornika mira i ljubitelja idiličnog života.

Ingarden je uveo i peti sloj u analizi formalnih i sadržajnih atributa pjesme, a to je sloj ideja. Ali tu odrednicu od početne naznake nije dalje razrađivao. Panonijeva elegija »Bolovanje u Taboru« upravo dramski intoniranim slojem ideja nudi se pažljivom čitaocu. Od ideje pripadnosti državnom i religijskom sistemu, do spoznaje da su takva uska određenja u suprotnosti s individualnim nagnućima pjesnika, Česmički rastvara lepezu srodnih idejnih opredjeljenja.

Uvodeći likove iz grčke i rimske mitologije, Česmički »Bolovanjem u Taboru« animira plejadu idejnih protagonista kao što su Jupiter, Prometej, Herkul, Ptica osvetnica (orao), Ahilej, Nes, Feb, kolo Drijada, Helikon. Indikativno je da se pjesnik znatno manje oslanja na biblijske izvore, koje možemo prepoznati tek u nekim stihovima, kao što su:

Tada još nije krcata nosila lađa
Mirise što ih obala Mora Crvenog rađa.
.
Tu kaznu ja zaslužih za grijeh svoj.
.
Jer iskrenu pokajniku grijeh oprošten biva.
.
O zavisti, bar ovaj spomen mrtvome ne spriječi.

Koliko god je intenzivno bio nadahnućem i klasičnim obrazovanjem povezan s helenskom tradicijom, isto toliko je »Bolovanjem u Taboru« Česmički iskazao lirično dramski intoniranu pripadnost tlu iz kojeg je potekao — panonskim pejzažima i ugođajima čovjekova života u miru:

O da sam ostao leškareći u hrasta gustoj sjeni.
.
O bregovi, o livade bujne, o nebesa plava,
O izvori bistri, o šume zelene!

I na kraju elegije Česmički će — zatvarajući krug meditacija sam sebi napisati nadgrobni epitaf »Tu leži Ivan, koji je na Dunav zavičajni / Prvi donio pjesmu s božanskog Helikona« — monodramski ispo- vjedno povezujući tlo iz kojeg je potekao s kulturom koju ju upio u obrazovanom svijetu.

Ako se zadržimo na Ingardenovu usput naznačenom sloju ideja pjesnika, onda je Ivan Česmički sa 115 elegijskih distiha »Bolovanje u taboru« današnjem čitaocu ili proučavatelju zanimljiv više idejama što ih je vidovito anticipacijski projicirao u budućnost, nego odslikavanjem svoga vremena i tradicijskih književnih i tematskih uzora.

Iako ne analiziram na osnovi latinskog originala kojim je pjesmu sročio Ivan Česmički alias *Ianus Pannonius*, nego na osnovi prijevoda pjesnika, pokojnog Nikole Šopa, znamo da se i na preokrenutom tepihu, kako neki metaforiziraju prijevod ili prepjev, vide originalne strukture materijala i sve boje i šare.

Kad izvučemo suštinu iz pjesme »Bolovanje u Taboru«, ona se nametne prije svega dramatskom temom: Pjesnik na bojnopolju. Manje je bilo povijesnih prigoda u životu Česmičkog (1434—1472) i u historiji njegove epohe, da se pjesnik nađe u nevolji među ratnicima — obično unajmljenim pučanima — nego od 15. do našeg 20. stoljeća.

Zbog toga što je anticipacijska, pjesma »Bolovanje u taboru« bliska je i razumljiva našem vremenu. Ona kao da najavljuje buduće relacije, sukladnosti i suprotnosti između ideja politike i pjesničkih viđenja svijeta. Od romantičnog Byrona do našeg legendarnog Ivana Gorana Kovačića mnogo je znanih i nezvanih pjesnika koji su ideje svog pjesničkog zanosa sjedinili s idejama oružanog protivljenja zlu, i koji su pri tom nastradali tragičnom smrću zatočenika ili na bojnopolju. Kao da je njima unaprijed pisao svoje stihove o ratu, Česmički daje nabijenu dramatikom zgusnutu sliku koja mu se ukazala, kad je pošao »za trubama bojnim u krvavi boj«:

Tu napor, tu nakazna bijeda, tu blijedoga straha krik.
Tu bjesnilo, tu smrti slikovite divlji lik.

Prevodilac je ne samo u ova dva stiha bio sretne ruke, pa je postigao adekvatnu rimu, kakvih ima dosta u ovom prepjevu, iako se u latinskom originalu autor držao više ritmičkoga, a manje rimarijskog sklada.

Atribut pjesničkog vidovnjaka Ivan Česmički je zaslužio i uvođenjem lika Prometeja u svoju elegiju, što nije bila nikakva novost s obzirom na antičku i klasičnu prisutnost Prometeja u žanrovima književnosti, osobito u dramskom. Ali Prometej Jana Panonija je u pjesmi »Bolovanje u Taboru« dramatično drugačiji, nego što se moglo oče-

kivati od svećenika Česmičkog. Prometej je ovdje — umjesto hvaljeni — okrivljeni predak, kojem pjesnik na glavu i savjest obara mnoge optužbe i za svoje osobno stradanje. Moramo se podsjetiti da je Panonije tu pjesmu pisao u drugoj polovini 15. stoljeća, kao visoki crkveni dostojnik, kojem bi starogrčka mitologija mogla biti tek maštovitom narodnom predajom.

Ali, evo usvajajući tu tradiciju Česmički je revidira smjelo ulazeći s Prometejem u idejni sukob i raspravu o sreći i nesreći ljudskog življenja i djelovanja.

Ako si živ, Prometeju, život gorak ti budi,
Ako si mrtav, bila ti preteška ploča grobna

— izriče Česmički neko svoje prokletstvo, a koje zatim obrazlaže svojim viđenjem razloga takvoj negativnoj ocjeni Prometejeva čina, koji je ukrao vatru od bogova na nebu i donio je ljudima na zemlju:

Ti ljudskome rodu cijelom snaga bio si kobna,
Zbog tebe pogubni pomor ljude je moriti stao,
A prije tebe život samo zdravljem je cvao.

Nekoliko stoljeća kasnije Prometej će postati likom i temom par excellence za pjesnike Goethea, Byrona, Shelleya, Schlegela, Leopardija; za dramatičare Calderona, Herdera, Müllera; Gide je Prometeja učinio junakom romana, Camus glavnim sadržajem esejističko-filozofske rasprave, a naš dramatičar Matković osvijetlio je na svoj način Prometeja dramom u trilogiji »I bogovi pate«. Nije bez značenja da je Marx u svojoj doktorskoj disertaciji proglasio Prometeja svecem i mučenikom za ljudsku samosvijest, protiv nebeskih i ovozemaljskih bogova.

Zbog čega se Česmički idejno okomio na Prometeja? Budući da pjesma nastaje spontano i u sprezi s relevantnim okolnostima trenutka, možemo pretpostaviti da je »Bolovanje u taboru« napisano u depresiji bespomoćnosti, godine 1463. ili 1464, kada je Česmički sudjelovao s vojskom na fronti negdje u Bosni u borbama protiv Turaka koji su sporim napredovanjem osvajali naše krajeve nakon poraza srpske vojske 1389. godine na Kosovu.

Na bojnopolju su u vidokrugu Česmičkog — da maštom dočaramo ambijent rađanja pjesme — danju vjerojatno letjele vatrene kugle

iz topova s jedne strane na drugu (top je izumljen u XIV. stoljeću) a noću su gorjele vatre, i to je moglo pjesnika koji se razbolio navesti da sve zlo potječe od vatrokradice Prometeja. Evo kako to Česmički kazuje svojim heksametrima i pentametrima:

Ali kada si ti blistavom suncu kradom
Uzeo vatru i ljudima donio je sjajnu,
Gnjevni nas Jupiter kazni smrću i drugim jadom.
Stoga zasluženno ležiš na Skitskoj okovan stijeni.

Očito je Česmički bio šokiran strahom od smrti, koja je na bojištu stalno prisutna, pa je prvom emocijom za to okrivio Prometeja.

Da je Česmički bio pravi humanist, vidi se i po tome što nigdje u ovoj pjesmi nema vjerskog fanatizma, pjesnički naslikanih munja koje bi sijevale na bojištu u sudaru križa i polumjeseca. Jan je bio idilični pjesnik koji se ljutio na Prometeja, s elegičnom maštom dočaravajući prethistorijske ugođaje ljudske zajednice:

Na šumskoj osami čistoj ljudski je stanovo rod,
Miran i nediran od zvjeradi gorske.
Iz potoka je pio, sa grana ga hranio plod.
Pećine bile mu stanom, a mekim ležajem trava.

Ako se upitamo — odakle Janu Panoniju smjelost da se idejno suprotstavlja divu progresivne ljudske misli — bogočovjeku Prometeju, odgovor nam može dati Jacques Le Goff u svojoj lapidarnoj studiji »Intelektualci u srednjem vijeku« (Grafički zavod, Zagreb, 1982). Le Goff podsjeća čitaoca na riječi crkvenog mislioca Bernarda iz Chartresa: »Mi smo patuljci — rekao je Bernard — koji su se popeli divovima na ramena. Tako vidimo više i dalje od njih ne zato što smo oštrije-ga vida ili viši rastom, već zato što nas oni nose i uzdižu svom svojom divovskom visinom. . .«

Vjerojatno je bilo primjesa takvog meditiranja u Ivana Česmičkog dok je pisao elegiju »Bolovanje u taboru«, ali ipak je odlučan bio njegov subjektivni ljudski faktor svećenika i humaniste koji je na sebe stavio neprikladnu ratničku odjeću, u kojoj se osjetio otuđenim od svog vlastitog bića. Evo kako sâm nad sobom monodramski lamentira:

Tà kuda ćeš, luđače, mnogi me grdio glas:
Priberi se, novače, ustavi bezglavi hod.
Kô Ahilu, kad se u žensko preobukô skriveno,
Ili Herkułu divu preslica i vreteno,
Kad se od košulje Nesove užga i spali.
Tako i tebi pristaje o boku mač i na glavi šljem,
I desnici tvojoj koplje jasenovo.

Tu apsurdnu situaciju, u koju je zašao očito ponesen rodoljubnom emocijom, pjesnik objektivira autoironijom i jasnim, pomalo kanikiranim slikama:

Na prijateljske opomene ostadoh gluhi i nijem
I na noge navukoh teške kundure tučane.
Samo u tvrdom oklopu htjedoh biti vojakom
I gvozdenu u gvožđu s gvozdenim otići divljakom.

Evo Šop u prepjevu elegije upotrijebi tursku riječ »kundura«, koja je ovdje adekvatnija nego »bakandža« ili »cokula«, čime je pokojni Šop, rođeni Bosanac, u stilu anticipacijske vidovitosti Česmičkog, humanističkom širinom sjedinio jezik njegovih ratnih supatnika s jezikom Turaka protiv kojih je pjesnik - svećenik pošao u ljuti boj«.

Kao što su već od XIII. stoljeća širom Evrope crkveni intelektualci prisvajali visoke svećeničke i laičke položaje biskupa, arhiđakona, kanonika, savjetnika i ministara, s težnjom da upravljaju svijetom ravnopravno uz svjetovne vladare, tako se i Česmički našao u vrlo uskom krugu dvorjanika kralja Matije Korvina na njegovu vojnom pohodu 1463. i 1464. u Bosnu, da bi ustavio tursku penetraciju.

Ali pokazalo se da pjesnik Česmički nije vojničke psihofizičke konstitucije. U njemu se rodila podvojenost, sukob između racionalnih težnji da bude u samom vrhu povijesnog događanja, i suštinskih nagnuća njegova suptilnog elegičnog bića. Najbolje to kazuje autor stihovima, zazivajući okrutne bogove (*crudeles superi*):

Ako mrzite zločine, uklonite krvave čete
Razbojnika, smlavite tisuće lupeških ljudi!

Ovakav idejni antiratni poklič pristajao bi i današnjem usudnom trenutka čovječanstva. Pjesnik doziva nadnaravne snage da ga izbave iz nevolje:

A spasite mene, Febova poklonika tiha,
Barem dok mi još pjesme lete bijelim svijetom.

I tu sad nastupa pjesnička autocenzura, kojoj je cijena još veća kad znamo da nas od takvog književnog postupka dijeli 525 godina. O svojim pjesmama Česmički kaže:

Kolike još su grube i hrapava stiha,
A kolike tek upola uglačah svojim dlijetom.

Iako se obrazovao u srednjovjekovnom europskom ozračju crkvene skolastike u Ferrari i Padovi, Česmički je bio — kako u sažetoj ocjeni stoji u drugom svesku Enciklopedije JLZ, Zagreb, 1956, »...više platonist nego kršćanin...kao pjesnik i humanist osamljena je pojava u tadašnjoj zaostaloj srednjovjekovnoj sredini u Ugarskoj; pjesnik bez pret hodnika i nasljednika, izoliran od jadranskog kruga naše stare književnosti«.

Respekt pobuđuje Česmički kada »Bolovanjem u taboru« dramski istančano meditira o neumitnoj okrutnosti smrti, koja prodire u ljudsko tijelo i gasi vitalne funkcije:

Crna suđenica nema za grešnikovu glavu
Milosti, u vjetar se rasplinu molba živa.
Osjećam, životu mome kraj se približava,
Bilo sve slabije bije, dah mi vene.

I što sad? Kud se može obratiti čovjek pred mračnim vratima neizvjesnosti. Nebeskim prostranstvima i crkvenim obećanjima vječnog blaženstva i raja? Ne! Pjesnik Česmički se ne predaje nejasnim labirintima putovanja u neprozirnu vječnost, nego se i posljednjim dahom dramatski raspetog života hvata za stvarnost koju ostavlja. Elegičnom zaljubljenošću u prirodu Česmički nariče nad onim što gubi, što zauvijek ostavlja njegovo pjesničko biće:

O bregovi, o livade bujne, o nebesa plava,
O izvori bistri, o šume zelene!
Ja vas ostavljam skupa s danom bijelim!

Svu svoju filozofiju nadahnuto prožetu anticipacijskim apsurdom koji mu se nametnuo u obračunu sa samim sobom i svijetom u kojem je živio, Česmički je iskazao stihom »I od mene će ostati samo imena pusti zvuk« — kako je Nikola Šop sjajno preveo latinski Panonijev pentametar: »Nec reliquum de me iam nisi nomen erit?«

Asocijativno blizu te lirske sentencije Cesarićev je antologijski naslov »Kad budem trava«, dok A. B. Simić na primjer svog astralnog dvojnika na kraju fizičke smrti upućuje u zvjezdanu vječnost: »Na svom koncu /mjesto u prah/ prijeđi sav u zvijezde!« (Opomena).

Koliko god je anticipacijsku vidovitost Česmički iskazao u svojim pjesničkim idejama i njihovim projekcijama u budućnost, mogli bismo tu istu vrijednost pridati njegovim socijalno-ekološkim mislima i shvaćanjima života u svome vremenu. Suprotstavljajući se vatrokradici Prometeju i ratu u kojem pogibaju ljudi, on će — kao što to danas znaju uporni ekolozi — podsjetiti na pristigle razne bolesti svoga doba:

A prije tebe život samo zdravljem je cvao.

Ni sušice nije bilo niti kakva drugog jada,
pri tom jednoznačno idealizirajući davnu prošlost čovječanstva. U idiličnoj duši koja se otima od more rata i smrti — rodili su se adekvatni stihovi čežnje za izgubljenom dokolicom i ugodom:

O da sam ostao leškareći u hrasta gustoj sjeni,
Ili gdje romoni izvora romon sneni,
Ili sad ovom, sad onom knjigom zasladio čas,
Ili sa grana svijenih ubrao kakav plod!

Povijest nekadašnjeg kao i vrlo sličnog današnjeg bolovanja čovjeka u ovoj elegiji Česmički dočarava s više ilustrativnih dijagnostičkih podataka i preciznih simptoma:

»Ovo mi ratovanje donijelo divan dar« (uz divan trebalo bi staviti navodnike, kojih nema u Šopovoj ortografiji prijevoda) —

Jer baš me sada spopade grčevita jeza.
Skorih mi muka to je koban znak.
Već usne mi blijede, iz mrzlog nosa slini,
U očnicama lupa bila udar jak,
Po nogama i rukama kao led se čini,
A srce lupa, lupa, sve jače i jače.

O momci, drhtim, brzo mi dajte pokrivače

Zar je bog neki plamenu Etnu survao na me?
Ili mojom utrobom žarki ključa Flegeton?

Teško bi se našla u poeziji ili prozi XV. stoljeća tako iznijansirana, činjenično iscrpna slika stanja kad temperatura u valovima osvaja bolesno tijelo čovjeka:

I već mi sva nutrina jãrom silenom planu,
Ko sumpor kad ga zahvati plamene zublje žar,
I, ubrzo me stresavši jednom, vatra splasne,
Kô u suhom lišću kad učas bukne i zgasne,
Al' ostaje tinjajući, žežući bolnom nutrinom.

Bolesni pjesnik zna da je lijek ono što je najbliže i najpotrebnije ljudskom životu, a to je voda:

Jao, izgorjeh. Opekline mi grozne vodom vidaj,
Mrzlicom ledenom, o prijatelju, ako si gdjegod blizu.

Na grozomornom bojištu, bolestan, dramatično dozivajući svoje najbliže — brata i sestru:

Da mi zaklopi oči i u vječni me položi muk,

pjesnik, koji zna da se njegov život ne završava fizičkom smrću, traži da mu donesu »pločice voštane«, da zadnje svoje misli na njima zapiše, da u grobu ne ostane samo »neznanac vajni«.

Elegijom »Bolovanje u taboru« Česmički je smjelim vlastitim videanjima, vidovitim idejama i proturatnim nagnućem nadmašio svoje vrijeme i utkao se u pjesnička stremljenja i duhovne težnje budućih stoljeća. I danas zračeci tom energijom djelo Česmičkog ima svoje stabilno mjesto u dragocjenoj baštini hrvatskih latinista.